

Nagy Péter Tibor

A túlélés szociológiája

Az 1941-es budapesti zsidó népesség csoportjainak jelenléte az 1945-ös budapesti népességben

A magyar holokauszt társadalmi összefüggéseivel kapcsolatban a társadalmi közbeszédben két versengő hipotézis fogalmazódott meg¹ (vö: Erős 2007, Karády 2002, Karsai 2001, Komoróczy 2000, Kovács 1984, Várdy 2010).

A két hipotézis nem egyszerűen szaktörténeti álláspont, hanem (mint a holokauszt-narratíva számos eleme) egyfelől a holokauszttal történő társadalmi szembenézés alternatíváit jelenti, másfelől abban az antropológiai, ill. filozófiai súlyú kérdésben való állásfoglalást, hogy a holokausztot „történelmi” vagy „történelmen kívüli” jelenségként kell-e megítélnünk.

Az egyik hipotézis szerint a holokauszt áldozati köréről nincs szociológiai mondanivaló. E narratíva szerint a zsidótörvények két társadalmilag releváns információ, a felekezet és a nagyszülők felekezete segítségével kijelölték a jogfosztandók, majd társadalomból kiiktatandók körét, majd e kiiktatás végső megoldásként a magyar és a német állam meggyilkolta a kijelölteket. A holokauszt specifikumát sokan éppen abban látják, hogy a történelem más üldözéseivel és tömeggyilkosságaival szemben a holokauszt gépezete nem tett különbséget férfiak és nők, felnőttek és gyerekek, iskolázottak és iskolázatlanok, gazdagok és szegények között. A mentési és megmenekülési történetek alapvetően egyediek és egyéniek, *történelmileg véletlenszerűek*.

A másik hipotézis szerint bármilyen differenciálatlan is a gyilkos *szándék*, a tömeggyilkosság *sikeressége* társadalmilag szisztematikus. Azok az egyedi tényezők, a zsidó társadalmon belüli tekintély, a nem zsidó társadalom tagjai körében jelentkező szolidaritás, amelyek egyének vagy családok megmenekülését lehetővé tették, társadalmilag eltérő

valószínűséggel érintették az embereket. Ezért annak valószínűsége, hogy ki élheti túl a holokausztot, *nem véletlenszerű*. Utóbbi narratíva a történelemben (mi több: a magyar történelemben) helyezi a holokausztot: a „természeti csapás” vagy éppen „természetfölötti csapás” képzetével – és mentésével – szemben azt jeleníti meg: ami történt, az konkrét – a történelemben előtte és utána is létező – emberek, polgártársaink tetteinek, érdekeinek, morális döntéseinek eredményeképpen történt úgy, azaz – hogy egészen didaktikusak legyünk – történhetett volna másképpen is, bekapcsolódhattak volna többen is a zsidómentésbe, ki is terjeszthették volna a mentendők körét stb.

A holokauszt-emlékezet mindkét hipotézist bővebben alátámasztja, hiszen rengetegen váltak olyanok áldozattá, akiknek bármiféle társadalmi logika, kiválasztódás működése esetén meg kellett volna menekülniük, ugyanakkor a Zsidó Tanácsokkal kapcsolatos viták, a Kasztner-csoport összetételével, kiválasztásával kapcsolatos diskurzus ráirányította a figyelmet a mentések-menekülések szisztematikuságára.

A holokauszt előtti és utáni magyar zsidóság összevetésére vonatkozó erőfeszítések – legújabbán Karády Viktoréi – szükségképpen a források statisztikai korlátait hordozzák. Az 1930-as és 1941-es népszámlálás nagy részletezettségben mutatja be az izraelita felekezetűek szociodemográfiai viszonyait, de csak a legalapvetőbb adatokat közlik a zsidótörvények által zsidónak minősítettek összetételéről, az 1949-es népszámlálásból pedig csak a területi megoszlás adatai maradtak meg. Bár ezek a népszámlálási források rendkívül fontosak, a holokauszt pusztításának társadalmi specifikusságát

¹ A tanulmány két előadáson alapul. Az egyik a Randolph Braham és Kovács András felkérésére a CEU 2014-es Holokauszt-konferenciáján hangzott el angolul, a másik George Eisen és Majsai Tamás felkérésére a WJLF és a Nazareth College 2014-es Holokauszt-konferenciáján magyarul.

A TÚLÉLÉS SZOCIOLÓGIÁJA

egyszerű módszertani okból nem hordozhatják. Szétválaszthatatlanul összekeveredik ugyanis öt tényező:

a.) a budapesti és vidéki holokauszt *esemény-történelmi* értelemben eltérő lefolyása és közismerten eltérő pusztítása

b.) annak társadalmi szisztematikussága, hogy az 1941-ben még vidékiként regisztrált zsidók közül kik azok, akiket 1944 már budapesti lakosként ért

c.) annak szisztematikussága, hogy a budapesti gettót, a halálmeneteket, a koncentrációs táborokat, illetve a munkaszolgálatot átélő – eredetileg vidéki – zsidók közül kik tértek vissza szülővárosukba, és kik maradtak Budapesten, illetve hagyták el az országot

d.) annak szisztematikussága, hogy a túlélők hogyan változtattak foglalkozást 1945 és 1949 között, élve azokkal a lehetőségekkel, amelyek a formális diszkrimináció megszűntéből, illetve egyes nem zsidó hivatalnokok, erőszak-szervezeti alkalmazottak 1945-ös és 1947–48-as emigrálásából következtek

e.) annak szisztematikussága, hogy az 1949-es népszámlálás idejére – 1930-cal vagy 1941-gyel ellentétben – némiképp már elterjedt „felekezeten kívüli” státusz választásának lehetőségével kik kívántak élni, és kik nem

Mindenki tudja, hogy ötismeretes egyenlet megoldása egyetlen egyenletből – abból az adatpárból, ami az 1941-es és 1949-es zsidóság aggregált adatait hordozza – nem lehetséges. A két népszámlálástól függetlenül publikált statisztikák sem alkalmaztak olyan szűrőket, melyek segítségével e hatások pontosan szétválaszthatóak lennének (Stark 1995 41–75, Zsidó Világkongresszus, Buletin nr. 1, February 15 1947 4–5, Karády 2002, 68–74).

Kellően sokdimenziós forráskutatás *csak* úgy lehetséges, hogyha konkrétan a holokauszt előtt számba vesszük *egyének* bizonyos szisztematikusan kiválasztott körét, majd ugyanezeket az egyéneket megkíséréljük megtalálni a felszabadulás után.

Magyarán: a statisztikai aggregátumok vizsgálata *helyett* prozopográfiai, a tömeges életrajzkészítés egyetlen elemére (megtalálhatóság) vonatkozó vizsgálatot végzünk.

Karády Viktorral közös kutatásaink az elmúlt húsz évben több nevesített adatbázist hoztak létre, melyek használatával kísérletet tehetünk a holokauszt-túlélés szisztematikusságának megvizsgálására is.

A legszűkebb, de mégis hatalmas adatbank a reputációs elit adatbankja. A *Magyar Életrajzi Lexikonban*, vagy a *Magyar Nagylexikonban* szereplő, 1910 előtt született és 1941-ben még életben lévő szemé-

Kiáltó: a lakás, üzlet, iroda stb. főbérletje, lakatlan (használatlan) lakásokról, üzletekről stb. a háztulajdonos vagy helyettese (gondnok, házfelügyelő).

1945. évi népszázeírás. Elrendelte: [] A Lakásív sorszáma: 18 (beírja a háztulajdonos vagy helyettese)

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS POLGÁRMESTERE 986 száma rendeletével 1945-1. **Lakásív.**

Kiáltó minden bérleményről (lakásról, irodáról, boltból, műhelyről és egyéb helyiségről), üresen állókról és lakhatatlanná váltakról is; a teljesen megsemmisült lakásokról azonban, melyek nyilvánvalóan már nem állhatók helyre, Lakásívet kitölteni nem kell. Övöhelyről is, amennyiben abban a népszámlálás időpontjában laknak, Lakásívet kell kitölteni, pincehelyiségről szintén csak akkor, ha az lakásul vagy üzletül céra (műhely, raktár stb.) szolgál.

Kerület: VII. Dűb Utcát (út, tér): *Vasskocsyi* Házszám: 69 (Hsz. 33498) Emelet: 1. Ajtó: 4

I. A bérlemény (lakás, üzlet, iroda stb.) leírása.

Kérdés	Felelet
1. A bérlemény (lakás, üzlet, iroda stb.) bérletjének családi- és utóneve: (Jogi személy esetén annak megnevezése)	<i>Orator Herman</i>
2. a) Foglalkozásának teljes megjelölése: b) Milyen minőségben folytatja foglalkozását? (foglalkozási viszonya)	<i>ny. bank tartó</i> önálló – tisztviselő – segéd – alisz – szakmunkás – napiadós – egyéb, mégpedig: _____
3. a) Társbérlet esetén a társbérlet feborlása: (Társbérletnek kell tekinteni azokat az eseteket is, midőn hatósági intézkedés folytán, vagy a rendkívüli viszonyok okozta hányserkezetben több család egy lakásra költözött össze.) b) Miből lakik több bérlet (társbérlet) a lakásban?	neve: _____ foglalkozása: _____ neve: _____ foglalkozása: _____ neve: _____ foglalkozása: _____ önköltes megvezetés alapján – _____ hatóság intézkedése alapján – más okból, mégpedig: _____
4. Mikor költözött ebbe a lakásba?	a főbérlet: 1931- év <i>május</i> 1. hó a társbérlet: _____ _____
5. A bérlemény állapota?)	ép – részben használható (lakható) – használhatatlan, de helyreállítható
6. A bérlemény milyen céra szolgál?	a) lakás b) üzlet – műhely – raktár – iroda – gazdasági helyiség – egyéb, mégpedig: _____ c) intézeti háztartás; ennek megnevezése és rendeltetése: _____
7. a) Mennyi a havi lakásbér (üzletbér stb.)?) b) Ha nem fizet bér, mi címen bírja a bérleményt?	havi <i>110</i> pengő háztulajdonos – háztulajdonos családtagja – örökösök – természetben lakás – egyéb címen, mégpedig: _____
8. a) Tart-e albérlet vagy ágybérlet? b) A bérlemény helyiségei közül albérletbe van adva: lakásrész a társbérlet(ek) használatában van:	albérlet: igen – nem. Ha igen, hány albérlet? _____ személyt ágybérlet: igen – nem. Ha igen, hány ágybérlet? _____ személyt szoba _____ konyha _____ csaldaroba _____ egyéb helyiség _____ szoba _____ konyha _____ csaldaroba _____ egyéb helyiség _____

*) Az üveg- és vakolatfakók könnyen helyrehozhatók és ezért csupán ilyenek fennmaradása esetén a bérlemény épnek tekintendő. Részben használható a bérlemény (lakás), ha annak egyes helyiségei bármilyen eszközökkel helyre állíthatók. Ebben az esetben a Lakásív 9. pontjában egyes helyiségek a használható, mások pedig a használatlan rovatra kerülnek.
*) Hármester-, szanctpár-, földi, központi fűtés és melegvízellátás cija nélkül. A háztulajdonos a természetben (szelvény) lakások bérletét nem kell bejegyezni.

hol

lyek közül statisztikai értelemben kielégítő pontossággal meghatározhatjuk azokat, akiket a zsidótörvények érintettek. E meghatározáshoz más személyes adatbankok nyújthatnak segítséget: az 1929-es *Magyar Zsidó Lexikon*, a két világháború közötti (szerkesztőségi önmeghatározás szerint) zsidó folyóiratokban, könyvsorozatokban szerzőként, fordítóként, illusztrálóként felbukkanók köre, a zsidótörvények következtében kamarai tagságot nem kapó értelmiségiek köre, a magyar könyvvetést előkészítő 1944-es Kolosváry-Borcsa bibliográfiában zsidóként azonosítottak csoportja. A zsidónak minősülők teljes körét ugyan nem, de az izraelita felekezetűekét megragadhatjuk a gimnáziumi értesítők személyes listái, illetve az egyetemi beiratkozási anyakönyvek segítségével.

Ha statisztikai értelemben – tehát sosem teljes körűen és sosem teljes biztonsággal – kijelöltük a lexikonszereplők közül mindazokat, akiket a ma-

gyar és a német állam halálra szánt, akkor az 1945 után életben lévők és 1941 és 1945 között meggyilkoltak közötti különbségből *csoportspecifikusan* meghatározhatjuk a túlélés valószínűségét. Az életrajzi lexikon alapján több tényezőt mérleghetünk: a foglalkozás, az életkor, az idegen vagy magyar nevűség, a születési hely szinte mindig rendelkezésre áll, de általában releváns – statisztikai kategóriákba kódolható – adataink vannak a 30-as, 40-es években betöltött pozíció, a működési hely, az iskolai életút, a hazai és külföldi elismertség objektivációról. Mindezek a tényezők szerepet játszhattak a túlélési valószínűségben.

Más jellegű – és csak az izraelita felekezetűekről tájékoztató – forrás a középiskolai és egyetemi anyakönyvek világa. A tanulási korlátozások keretei között a középiskolák és egyetemek tanulói, hallgatói között 1941 és 1944 között is találunk zsidókat, s a beiratkozási anyakönyvekből adatot szerezhetünk nemükről, névjellegükről, iskolázásuk helyéről mindenképpen, igen gyakran szüleik foglalkozásáról, születési helyéről, lakóhelyéről is. E diákok és hallgatók egy része folytatja tanulmányait 1945 után, s ha nem is mindenki halott, akit nem találunk meg az 1945 utáni anyakönyvekben, statisztikai értelemben szisztematikus különbségeket fedezhetünk fel a megtalálható és meg nem található személyek társadalmi háttere, csoportosajátosságai között.

Harmadik adatbankunk a budapesti lakások és lakóik 1941-es összeírása és 1945-ös összeírása, illetve a kettő összevetése. E két adatbázis tehát valamennyi budapesti társadalmi csoportról személyes adatot szolgáltat, elvileg valamennyi 1941-ben Budapesten élő személyt megkísérélhetnénk megkeresni az 1945-ös összeírásban. Persze csak elvileg, hiszen az 1945-ös megtalálhatatlanságnak a holokauszttól független okai is lehetnek: természetes halál, illetve a lakóhely elhagyása. Az 1945-ben hiányzó személyek sorát a még hadifogságban lévő munkaszolgálatok is gyarapítják.

De ennek ellenére ez az egyetlen olyan forrás, mely tömegesen (s az iskolázottságtól függetlenül, a korabeli budapesti zsidó társadalomra reprezentatív) személyes adatot szolgáltat, teszi lehetővé a holokauszt előtt és után szisztematikus megtalálható személyeknek. E rendkívüli lehetőség készíttet arra, hogy ebben az írásban csak ezzel az adatbázispárral foglalkozzunk.

Az elméleti lehetőség természetesen csak több tízmillió forintos előzetes befektetés után realizálódhatna: a fővárosi levéltárban több száz dobozban tárolt összeíróívek maradéktalan rögzítése ekkora forrást igényelne.

A 2000-es években erőforrásainkból egy 5 %-os

minta rögzítésére futotta. A minta úgy készült – e technikai részletnek később jelentősége lesz –, hogy az egyes levéltári dobozokban található lakásívek számát megállapítottuk, és a dobozban leghátul (legmélyebben) lévő lakástól visszafelé haladva az egyes dobozokban lévő lakásívek 5%-ának adatait rögzítettük. Az adott dobozon belül utolsóként kézbevetett lakásíven szereplő pontos utcanevet és házszámot megállapítva a dobozon belül tovább haladtunk úgy, hogy az adott ház lakásai teljes körben rögzítve legyenek. Ez a kiegészítő szabály a soklakásos házakkal rendelkező belső kerületekben kissé növelte, a kevesebb lakásos házak által dominált külső kerületekben kissé csökkentette a minta méretét, de ezt a torzítást érdemes volt vállalni, mert radikálisan megnőtt a teljesen elemezhető házak száma.

Az 1941-es és 1945-ös összeírásból vett minták tehát külön-külön reprezentatívak, de ha csak az 5%-os mintavételi szempont érvényesül, akkor a mintaátfedés nagyon kicsi lenne, mindössze a lakosság 0,25 %-ára terjedne ki, ez pedig – noha az ország legnagyobb zsidó közösségéről van szó – nyilvánvalóan nem lenne elegendő egy túlélési valószínűséget foglalkozás-specifikusan felmérő elemzéshez.

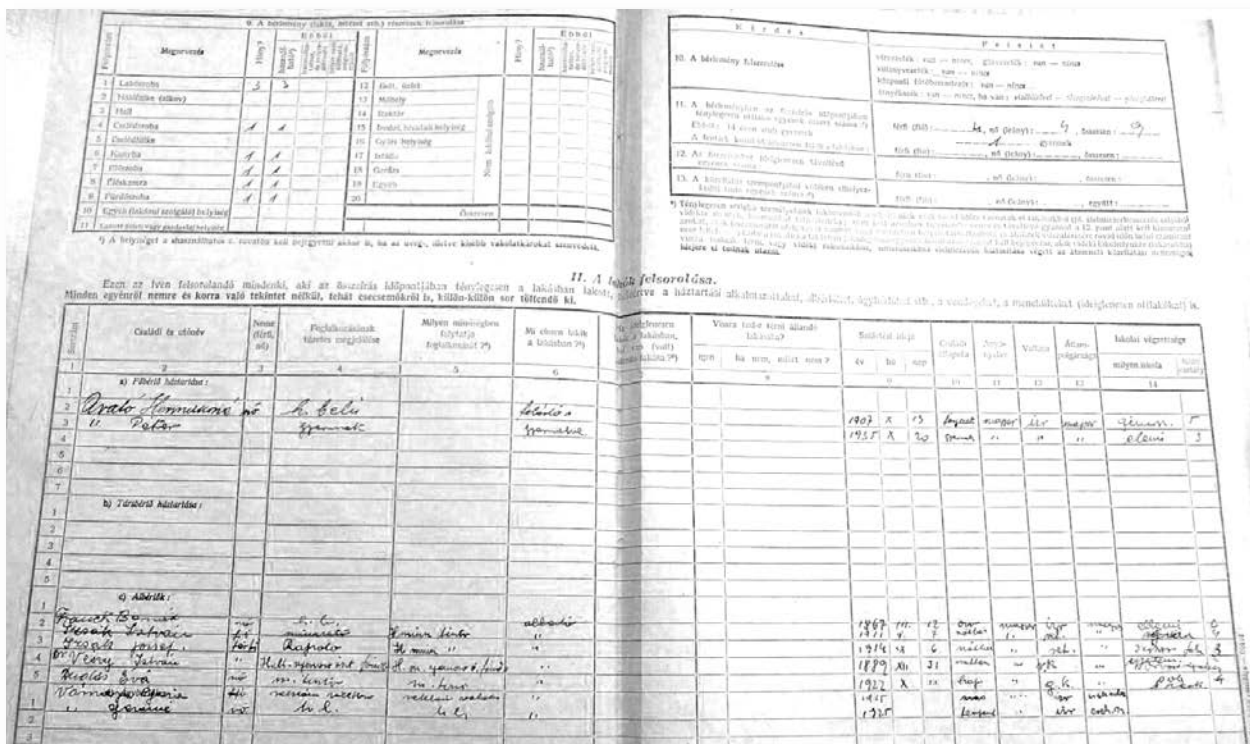
A helyzet azonban ennél sokkal jobb. Ugyanis az egyes dobozokba nem a dobozterjedelmet optimálisan kihasználó módon kerültek az egyes lakásívek, hanem úgy, hogy az egykori irattárosok egy-egy statisztikai számlálókörzet utolsó házának utolsó lakásívét behelyezték a dobozba, majd – függetlenül a doboz relatív ürességétől – új dobozt nyitottak a következő számlálókörzet házáinak, lakásainak. A számlálókörzet határai 1941-ben pontosan ott húzódtak, ahol 1945-ben, s a házak számlálókörzeten belüli elhelyezkedése is kötöttnek tűnik.

A fenn ismertetett mintavételi módszer – miközben az 1941-es és 1945-ös anyagra külön-külön reprezentatív – a dobozrendezés eme szabálya következtében azzal a következménnyel jár, hogy számos olyan ház van, ami mindkét felvételbe belesett.

* * *

1941-ben az általunk megvizsgált 2956 házból 1024-ben van zsidó lakos. (Egyébként: 212-ben van zsidó többség, de mindössze 26 olyan ház van, és ezek is kicsike családi házak, ahol csak zsidók élnek.) Elmondható tehát, hogy 1941-es állapotban – noha vannak Budapestnek olyan kerületei, amelyek erősen zsidó felül- illetve alulreprezentáció jellemzői – a társadalomtörténeti és lakáspiaci folyamatok erőteljes keveredést hoztak létre a zsidó és nem zsidó lakosság között.

• Nagy Péter Tibor •
A TÚLÉLÉS SZOCIOLÓGIÁJA

KERESZTÉNYEK ÉS ZSIDÓK A MINTÁBAN

	keresztény	izraelita	zsidónak minősülő nem izraelita	összesen
férfi	28574	6184	702	35460
nő	35243	6980	739	42962
összesen	68062	13245	1447	82754

Az izraeliták aránya a mintánkban 16,0 % a népszámlálás szerint 15,8 %, tehát a véletlen mintavétel – ahogy ez várható is volt – nagyon jól sikerült. Ezzel szemben a faji törvények értelmében zsidónak minősülő nem izraeliták aránya a mintánkban 1,7%, míg a népszámlálás szerint 3,3 %. Az eltérés látványos. Nyilvánvaló ebből, hogy a lakásösszeírás során valamiféle *rejtőzködési lehetőség* adott volt – azok számára, akiket csak a zsidótörvény nyilvánított zsidónak –, de ennek körülményei ma már nem rekonstruálhatóak. (Vélhetően a népszámlálást irányító országos statisztikai hivatal és a lakásösszeírást bonyolító fővárosi hivatal eltérő ellenőrzési mechanizmusa lehet a magyarázat, ami nem független a két intézmény eltérő szellemiségétől.) A rejtőzködés nem torzítja a nemek arányát – a mintában a zsidótörvény által zsidónak minősített nem izraeliták között 48,3% a férfi, a népszámlálás szerint 48,5 % férfi. A zsidónak minősülők feleke-

zeti összetétele szempontjából sincsen erős torzítás: egyedül a zsidónak minősülő reformátusok tűnnek némiképp alulreprezentáltak.

A ZSIDÓNAK MINŐSÜLŐ NEM IZRAELITÁK FELEKEZETI ÖSSZETÉTELE

	Népszám-lálásban	Népszám-lálásban	Mintában
rk.	13966	63,1	64,5
gkat.	127	0,6	1,0
ref.	4232	19,1	16,5
ev.	3222	14,6	15,0
gkel.	137	0,6	0,3
unit.	299	1,4	2,0
ismeretl.	139	0,6	0,8
	22122	100	100

Karády hipotézisét, hogy a zsidónak minősülő keresztények túlélési valószínűsége nagyobb, hiszen vélhetőleg inkább rendelkeznek keresztény rokonokkal és barátokkal, akik segíthetik őket, tehát e mintán nem igazán tudjuk tesztelni, hiszen joggal feltételezhetjük: épp az a (1,6%-nyi) tömeg képes elrejteni zsidónak minősülését a lakásösszeírás idején, akinek e logika szerint később nagyobb esélye van a túlélésre.

Közvetve azonban igazolhatjuk, hogy a keresztény kapcsolatok mérhetően javítják a túlélési esélyt. Azoknak a zsidóknak, akiknek a házastársa *nem* minősült zsidónak 36,8%-a található 1945-ben ugyanabban a lakásban, mint 1941-ben, míg a zsidó házastárral rendelkezőknek csak 19,7%-a. A keresztény házastárs tehát 1,9-szeresre növelte a túlélési esélyt. (A százalékszámok hányadosa mindig problematikus mutató, hiszen a 90%, már alig lenne többszöröse a 80%-nak. Ezen tanulmányban azért alkalmazzuk mégis, mert kizárólag 15 % és 42% közötti felbukkanási valószínűségű csoportokról lesz szó.)

A foglalkozási pozíció szempontjából a tanultabb, iskolázottabb, „felül lévő” személyeknek jobb a túlélési esélye. Ezt kisebb kategóriákon belül, egymással összehasonlítható aggregátumok bemutatásával igazoljuk. Noha az aggregátumok különböző méretűek, s mint minden kategorizálásnál, a kategóriahatárok itt is vitathatók, látni fogjuk, hogy a „feljebb lévő” és „lejjebb lévő” sorsának, esélyeinek összehasonlításakor minden esetben ugyanaz az összefüggés látszik.

A zsidótörvény által érintett 1941-es szakmunkások 24,1% t találjuk meg 1945-ben, a segédmunkásoknak viszont csak 15,7%-t, a „szakma” tehát 1,5-szöröse emelte a túlélési esélyt a budapesti társadalom alsó felén belül. E túlélési esélykülönbséget magyarázó tényezők között – a nyilvánvalóan magasabb iskolázottság, magasabb jövedelem, a polgársággal táplált erősebb kapcsolatok mellett – óhatatlanul az is felmerül, hogy a szakmunkások mindig is szervezettebbek voltak, s a szerény mértékű baloldali mentési kapacitás nyilván inkább irányult rájuk.

A humán értelmiséget nem könnyű csoportokra osztani. A közsférában foglalkoztatottak – tehát tanárok, múzeumi alkalmazottak – közül 21,4 %-ot találunk meg 1945-ben, ezzel szemben a magánszféra szereplői közül – újságírók, művészek tartoznak ide – már csak 15,8%-ot. Valószínű persze, hogy az 1944-es évet, amikor a meggyilkoltatás valószínűsége nagyon megnövekszik, ezek az 1941-ben még közalkalmazott értelmiségiek már nem közalkalmazottként érték meg. Ez a körülmény azonban csak látványosabbá teszi, hogy nagyobb a túlélési esélyük, mint a magánszférában aktív társaiké. Hiszen ha 1941 és 1944 közötti pozícióvesztést gyaníthatunk, akkor az érintett már ebben az időszakban nagyobb valószínűséggel elköltözik az egyébként is nyilván a közalkalmazotti lakáspótlékra támaszkodva kibérelt lakásából, tehát még kisebb eséllyel találhatnánk ugyanabban a lakásban 1945-ben. Tehát a fenti adat, miszerint a közalkalmazott humán értelmiségiek túlélési esélye 1,4-sze-

res a magánszférabeli humán értelmiségiekkel szemben, inkább alulbecslésnek tekinthető.

Ha a tanárok, kulturális közalkalmazottak körében pozícióvesztést feltételezhetünk 1941 és 1945 között, még inkább azt feltételezhetünk a *középszintű* köztisztviselők között, hiszen a vezető pozíciók vonzereje az örségváltáson nyerni kívánók szemében nyilvánvalóan nagyobb volt, tehát nagyobb erőfeszítéseket tettek az ilyen pozíciókban ülő zsidók eltávolítására is. E középszintű köztisztviselők 1945-ös megtalálhatósága mégis 31,3 %. Ez a szám különösen ahhoz képest tűnik magasnak, hogy az alacsony beosztású közalkalmazottnál ez a szám csupán 16,7 %. Tehát az egykori vezető beosztás 1,9-szeresre növeli a túlélési esélyt. Teljesen egyértelmű, hogy az egykori középvezető köztisztviselők 1944 nyarára-őszére már nem lehettek pozícióban, de az is egyértelmű, hogy kapcsolataik továbbéltek a nem zsidó társadalomban, s tekintélyesebbek maradtak a gettó társadalmában is.

Jóval kisebb a különbség a magánszférában, de az irány ugyanaz. A vezető magántisztviselők 27,8%-os felbukkanási valószínűségével az alacsonyabb szintű magántisztviselők 22,7%-os esélyét állíthatjuk szembe, ami mindössze 1,2 szeres esélyfőlény.

A foglalkozásokat csoportosítva egyértelműen kitűnik, hogy az egymással összehasonlítható, párba állítható foglalkozási kategóriákhoz tartozók közül mindig annak volt nagyobb esélye túlélni, aki magasabb pozíciót töltött be, illetve aki a „kettős társadalom” közalkalmazotti ágában dolgozott. A zsidótörvények következtében romló pozíciók ellenére hipotetizálhatjuk: a társadalmi kapcsolatok, nem utolsósorban a keresztény társadalom nem antiszemita részlegeihez kötődő kapcsolatok erőssége – amit egy magasabb állású személy, illetve egy közalkalmazott könnyebben építhetett ki, mint egy beosztott személy, mint egy magánalkalmazott – közvetlenül vagy közvetve kihatott a túlélési valószínűségekre.

A foglalkozási pozíciótól függetlenül, önálló esélynövelő tényezőként értelmezhetjük a gazdagságot. Noha a gazdagság kiváltotta irigység vonzza a gyilkos indulatot, s az elrejtett értékekkel kapcsolatos vallatásnak – s ebből eredő halálnak – is nagyobb kockázata van a tehetősebb ember számára, összességében a gazdagság mégis javította az esélyeket: nagyobb eséllyel lehetett életmentő gyógyszer, élelmiszert beszerezni a feketepiacon, s a hamis papírok, vagy a rendőrség, nyilasok stb. megvesztegetése is pénzbe kerültek. A magasabb foglalkozási pozícióval járó, fentebb bemutatott túlélési esélyek értelmezhetőek innen is. De a gazdagság hatását tisztábban mutatja, hogy a nagyiparosok-

nagykereskedők 1945-ös megtalálhatósága 42,0 % – ezzel szemben a kisiparosoké és kikereskedőké csak 23,8%, ami 1,8-szoros esélyfölényt mutat a gazdagabb csoport javára.

Feltételezhetjük továbbá, hogy a gettóléthez szükséges speciális készségek, tudások javíthatják a túlélési esélyt, akár felül is írhatják a polgári körülmények között tapasztalható hierarchiát. E feltételezésünk részben igaznak bizonyult. A szakmunkások és kisiparosok nyilvánvalóan iskolázatlanabbul, de praktikusabb ismeretekkel, a fizikai fáradalmak jobb elviselésének képességével felruházva jobb eséllyel rendelkeznek, mint a szabadfoglalkozású-értelmiségi csoportok, a kis közalkalmazottak, vagy az alacsony beosztású magántisztviselők.

Meglepő módon viszont – és bevallom erre egyelőre nem igazán találtam magyarázatot – a társadalom másik végén ennek a „gyakorlati hasznosság-nak” mintha nem lenne meg a hozadéka: az orvosok 21,4 %-os felbukkanási valószínűsége alacsony, az ügyvédek 29,6 %-os esélye viszont magas, pedig a „hasznosság-elvből” ennek az ellenkezője következne. Hipotetikus, de messze nem kielégítő magyarázat, hogy a gettó egészségügyi viszonyai között sokkal inkább a gyógyszerek és egészségügyi felszerelés hiányosságai jelentettek gondot, mint a szakképzett emberek hiánya. Ha ez így van, akkor az ügyvédek tőkefajtai: a hatóságokkal való tárgyalás jobb képessége, a rendőrségi ismeretek nyilvánvalóan magasabb száma ellensúlyozták, hogy a jogi tudás a pusztán életben maradáshoz kétségessé tevő viszonyok között szerényebb értékű, kevésbé váltható át élelmiszerre, vagy néhány négyzetméterrel nagyobb életterre, mint az egészségügyi tudás. Szerepet játszhat az is – ahogy erre a jelen szöveget baráti szívességeként elolvasó Karády Viktor felhívta a figyelmemet –, hogy az orvos szervezetekben rendkívül magas – a budapesti keresztény orvosok 36%-t elérő – volt a szélsőjobboldali szervezeti tagsággal rendelkezők aránya. Így az orvosok között nyilván kevesebb volt, aki – kockázatot

vállalva – segítette rászoruló zsidó pályatársát, s több olyan, aki a konkurens elpusztítását jó néven vette, vagy akár aktívan közre is működött abban.

Összességében: a tanulmány elején megfogalmazott alternatívából a második hipotézis nyert igazolást. A túlélés valószínűségét nem egyszerűen az eseménytörténetileg ismert, illetve antropológiailag jól belátható körülmények – azaz a budapestiség/vidékiesség, illetve az életkor –, de a budapesti zsidó társadalom belső rétegződésében elfoglalt hely, a mentési lehetőségekkel nyilván sokkal inkább rendelkező – nem zsidó társadalomtól való távolság is egyértelműen befolyásolta. Ez – ha csekély mértékben is – azt az álláspontot erősíti meg, hogy a holokausztot nem „történelmen kívüli”, hanem azon belüli, másképpen fogalmazva: a magyar társadalomtörténetbe ágyazott eseménynek kell tekintenünk.

IRODALOM

- Budapest székefővárosi statisztikai évkönyve*, 1942, Bp., 1942
- Erős Ferenc (2007): *Trauma és történelem*, Bp., Jószöveg Műhely
- Karády Viktor (2002): *Túlélők és újrakezdők*, Bp., Múlt és Jövő
- Karsai László (2001): *Holokauszt*, Budapest
- Komoróczy Géza (2000): *Holocaust*. Bp., Osiris kiadó
- Kovács András (1984): „A zsidókérdés a mai magyar társadalomban.” In: *Zsidóság az 1945 utáni Magyarországon*, Párizs, Magyar Füzetek 3–35. p.
- Népszámlálási adatok: <http://konyvtar.ksh.hu/neda>
- Stark Tamás (1995): *Zsidók a vészidőszakban és a felszabadulás után*, Bp., MTA Történettudományi Intézete
- Várdy Péter (2010): *Tilalomfák ellenében*, Bp., WJLF, szerk. Majsai Tamás
- Zsidó Világkongresszus Magyarországi Tagozata Statisztikai Osztályának Közleményei

